

ARAPLARDA DUA VE YAYGIN OLARAK KULLANILAN DUALARIN BELÂGAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

M. Edip ÇAĞMAR¹

Özet

Dua bütün insanlarda varolan bir olgudur. İnsanlar bu olguyu konuşmalarıyla ve fiilleriyle dış dünyaya yansıtmaktadır. Bu husus Araplarda da vardır. İşte bu makalenin konusu Araplarda duadır. Bu çalışmada Araplar arasında yaygın olan dua cümlelerini ele aldık. Dualar iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Araplar arasında çok kullanılanlardır. İkinci bölüm ise, atasözleridir. Burada onların anlamlarını ve onlardaki edebî sanatları açıkladık Böyle bir konu şu ana kadar müstakil bir şekilde pek işlenmemiştir. Bu nedenle bu çalışmanın bu konu açısından faydalı olduğuna inanmaktayız .

Anahtar Sözcükler: dua, Araplar, belâgat, atasözü, olgu.

PRAYER IN ARABIAN AND THE VALUATION OF PRAYERS WHICH ARE USED WIDELY FROM THE ELOQUENCE POINT OF VIEW

Abstract

The Prayer is fact which is exist in every human. Every human has reflected this fact external world. This is existent in Arabian as well. Here! the subject of this article is prayer in Arabian. In this study we have delt with prayers which are widespread among Arabian These prayers consist of two chapter. The first is sentences which are frequently used among Arabian. The second is the proverbs. We have explained their the meanings and the arts of literature in them. This subject hasn't been studied almost until now as independent. For this we belive that this study is useful on prayer from the eloquence point of view.

Key Words: Prayer, Arabian, eloquence, proverb, fact

¹ Dr, Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi

I-DUANIN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

دَعَاءُ kelimesi دَعْوَةٌ ve دَعْوَى kelimeleri gibi mastardır. Sözlüklerde دعاء lafzı ve ondan türetilmiş mazi ve müzari fiiller, genelde yemeğe çağırmak anlamında olmakla beraber salt çağırmak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek anlamlarında da kullanılmaktadır.² Ayrıca dua kelimesinin adlandırmak manasına geldiğini söyleyenler de vardır.³

Arap belâgati alanındaki eserlerde duanın tanımı ve az da olsa onunla ilgili bazı örnekler verilmektedir. Bu konu, sözü edilen eserlerde belâgat ilminin önemli bir konusu olan inşa kısmında emrin ve nehyin mecâzî anlamlarından biri olarak ele alınmakta ve “ bir işin yapılması veya terkedilmesi konusunda küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya yalvarma, yakarış şeklinde olan istek” olarak tanımlanmaktadır.⁴

Bazıları, duada “yalvarma ve yakarışı” esas alarak, bu vasfı taşıyan her talebin dua olduğunu söylemişlerdir. Duada yalvarma ve yakarışı esas alanlara göre, yalvarmayla birlikte bir talep, üst seviyedekinden alt seviyedekine de olsa duadır.⁵ Bu tanım, duanın hakikati ile daha uyumludur; zira duada önemli olan insanın kalbinin, içinde bulunduğu durumdur. İnsan, bir şeyi lisanıyla isterken kalben de istediği takdirde, dilinden dökülenler, gerçek anlamda bir dua olur. Bu nedenle duayı dinî bir kavram olarak tanımlayanlar da kalbin durumunu esas almışlardır. Dinî bir kavram olarak dua; “kulun bütün benliğiyle Allah’a yönelerek ondan istek ve dilekte

² Ahmed b. Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, nşr., Abdusselâm M. Harûn, Beyrut tsz., II, 279; İsmail el-Cevherî, *es-Sihâh*, nşr., A. Abdulğafûr 'Attâr, Beyrut 1404/1984, VI, 2336; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, nşr., E. M. Abdulvehhâb-M. es-Sâdık el-Ubeydî, Beyrut 1416/1995, IV, 361vd., 363.

³ es-Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fî'l-lüga*, nşr., M. Hasan Al Yâsîn, Beyrut 1414/1994, II, 126; er-Rağib el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 245.

⁴ İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Fettâh*, (Şurûhu't-Telhîs'le birlikte), Beyrut 1412/1992, II, 309; Muhammed b. Arafe ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Şerhi's-Sa'd*, Beyrut 1412/1992, II, 309; Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-belâga*, Beyrut 1405/1984, s. 117

⁵ ed-Dusûkî, a. g. e., II, 320.

bulunması” demektir.⁶ Bu dinî tanımdan da anlaşıldığı üzere, duada kalbin içinde bulunduğu durum ya da samimiyet çok önemlidir.

Arap dilinde dua ve ondan türetilmiş bazı kelimler, hem dua hem de beddua için kullanılmaktadır; ancak dua kastedildiğinde, o kelimelerden sonra (ل) cer harfi getirilir; beddua kastedildiğinde ise, onlardan sonra على cer harfi getirilir.⁷ Bunun için dua kelimesi veya türevlerinden sonra (ل)cer harfi varsa, kastedilen dua; على cer harfi var ise, kastedilen bedduadır.

II-ARAPLARDA DUA

İnsanın doğasında bir yaratıcıya sığınma, sevinme, üzülme, korkma, cesaret, yeme, içme, uyuma vb. birçok manevî ve maddi vasıf vardır. Dua da zikrettiğimiz vasıflardan birisidir. Dua hatta doğal bir vasıf olmanın ötesinde zorunlu bir ihtiyaçtır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm insanlığın Dünya gezegenindeki tarihini duayla başlatmaktadır; zira Kur’ân’da Allah’ın insana acıması ve onun dünyadaki hayata başlaması, dua ve tövbe ile olduğu ifade edilmektedir. Bununla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de şu ayet vardır: “(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. Allah: birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır, buyurdu.”⁸ İnsanın dünyadaki hayata yönelmesi ve dünya için çalışması bu duadan sonra olmuştur.

Her millette olduğu gibi Araplarda da duanın eskiden beri yaygın olduğu görülmektedir. Onlarda dua ve bedduayla ilgili kalıplaşmış bir çok ifade kullanılmış ve Arap edebiyetına dair klasik kitaplar bu ifadelerle dolmuştur.⁹

⁶ Osman Cilacı, *Dua md.*, DİA, İstanbul 1994, IX, 529.

⁷ İbnü’s- Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, nşr., Fahrüddîn Kabâve, s. 424, 431; İbn Sîde, *el-Muhassas*, nşr., Halil İbrâhîm Ceffâl, Beyrut 1996, III, 388, 393.

⁸ el-A’râf (7), 23.

⁹ M. Faruk Toprak, *Klasik Arapçada Kullanılan Bellibaşlı Dua, Beddua ve Temenniler*, Ekev Akademi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Mayıs 2000 Erzurum, s. 123. (Duayla ilgili

İslâmî dönemde duanın yaygın olduğu hususu, açıklanmaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde açıktır. Duanın câhiliye döneminde de yaygın olduğu, Kur'ân'da geçen duayla ilgili onlarca ayetten çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁰ câhiliye döneminde cereyan eden bazı olaylarda da duanın toplumda etkin bir biçimde varolduğu görülmektedir. Buna örnek olarak Peygamberimizin dedesi Abdulmuttalib'in (ö.m.579), Mekke müşriklerini toplayıp Ka'be'de Ebrehe'nin ordusunun hezimete uğraması için Allah'tan yardım dilemesi ve yine Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı kurban etmemek için Ka'be'de Hübel putunun önünde okları çektiği esnada Allah'a dua etmesi verilebilir.¹¹ câhiliye döneminde duanın olduğuna dair diğer bir kanıt ise, müşriklerin onarmak maksadıyla Ka'be'nin bir kısmını yıkarken dua etmeleri ve yolculuk sırasında bir vadide gecelediklerinde "bu gece buradaki cinlerden ve kötülüklerden buranın güçlüsüne, şereflişine sığınıyorum" demeleridir. Rivayete göre, el-Velîd b. el-Muğîre (ö.1/622) "اللهم لم تُرْعِ" "Allahım! Korkutulmasın (cezalandırılmasın)" şeklinde dua ederek onarmak maksadıyla Ka'be'nin yıkımına başlamıştır.¹²

câhiliye döneminde dua varolmasına rağmen, kaynaklarda putlarla ilgili herhangi bir duaya rastlayamadık. Putlarla ilgili duaların, İslam'a aykırılığı sebebiyle İslâmî dönemde zamanla kaybolmuş olması ihtimali de vardır.

el-Câhiz (ö.255/868) "el-Beyân ve't-tebyîn" adlı eserinde Ğaylân Ebû Mervân'ın (ö.105/723) "dua etmeyi öğrenmek isteyen bedevilerden öğrensin" dediğini aktarmaktadır.¹³ Ebû Ali el-Kâlî (ö.356/967) ise "Kitâbu'l-Emâlî"

bilgileri topladıktan ve çoğunu yazdıktan sonra Prof. Dr. M. Faruk Toprak Hocanın bu konuyla ilgili makalesi elime geçti. Bilebildiğimiz kadarıyla bu makale Arap dili alanında duayla ilgili yazılmış tek makaledir. Bu makale bana yol gösterici oldu ve ondan istifade ettim.)

¹⁰ el-En'âm (6), 40, 4, 56; el-A'râf (7), 194, 197; eş-Şu'arâ (26), 72; Fâtır (35), 12, 40.

¹¹ Muhammed b. İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, nşr., M. Hamidullah, Kon ya 1401/1981, s. 16, 17, 40; Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, nşr., Mustafa es-Sekkâ ve dğr., y.y., tsz., I, 50, 153, 154, 155.

¹² İbn Hişâm, *a. g. e.*, I, 195, 206

¹³ Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, nşr., el-Muhâmî Fevzî 'Atavî, Beyrut 1968, I, 296.

adlı kitabında bir bedevinin diğer bir bedevi için şu duaları yaptığını nakletmektedir: “جَنَّبَكَ اللهُ الأَمْرَيْنِ وَكَفَاكَ شَرَّ الأَجْوَقَيْنِ وَأَذَاكَ البَرْدَيْنِ” Allah seni yoksul ve çıplak olmaktan uzak kılsın, açlık ve şehvetin tehlikelerine karşı sana yardımcı olsun ve hem gözün aydınlığını hem de sıhhatin rahatlığını sana tattırsın.”¹⁴ Yine Ebû Ali el-Kâlî Arapların aksırana عُمْرًا وَشَبَابًا “Çok yaşa ve genç kal” dediklerini rivayet etmektedir.¹⁵ Ölen adam için de şöyle dua edildiği anlatılmaktadır: اللهم اِخْلَفْ عَلَيَّ أَهْلِي بِخَيْرٍ وَاسْتُدِّ خَلَّتُهُ “Ey Allahım! Ölümünden sonra ailesine hayır nasip et ve onun eksikliğini hissettirme.”¹⁶ Bu tür sözlerden de bedeviler arasında ve câhiliye döneminde duanın yaygın olduğu anlaşılıyor; zira bilindiği üzere İslâm’ın geldiği ilk yüzyıllarda bedevilerin dilleri bozulmamış ve en azından câhiliye dönemindeki dil korunmuştur.

Araplar arasında duanın yaygın olduğunu gösteren diğer bir şey ise, hicri ilk asırlardan beri yazılmış birçok eserde duayla ilgili bazı bölümlerin bulunmasıdır; zira bu tür eserlerin malzemeleri çölde yaşayan Arapların arasından derlenmiştir. Elimizdeki kaynaklara göre, Arap dili ve edebiyatına dair eser yazanlar arasında Sîbeveyhi (ö.180/796) duayı “el-Kitâb” adlı eserinde ele alan ilk kişidir. O, duanın aslında emir ve nehi olduğunu ancak emir ve nehyin dua için kullanılmasında saygıda bir kusur meydana geleceğinden dua lafzının kullanıldığını belirtmekte ve duayla ilgili bazı örnekler vermektedir. Ayrıca Sîbeveyhi eserinde “dua ifade edip mastarın yerine geçen isimler”, “dua ifade edip mastarın yerine geçen sıfatlar” ve “dua ifade edip müfret mastarların yerine geçen muzâf mastarlar” şeklinde üç ayrı başlık kullanılmaktadır.¹⁷ İbnü’s-Sikkît (ö.244/858) ise “Kitâbu’l-Elfâz” adlı eserinde باب الدعاء على الإنسان ve باب الدعاء للإنسان şeklinde hem dua hem de beddua için ayrı ayrı başlık açan ilk dilcidir. İbn Kuteybe (ö.276/889) “Edebu’l-kâtib” adlı eserinde dua için باب ما يُستعمل من الدعاء في كلام الناس başlığıyla bir bölümü duaya ayırmaktadır. es-Sûlî (ö.335/946) “Edebu’l-

¹⁴ Ebû Ali el-Kâlî, *Kitâbu’l-Emâlî*, Beyrut 1416/1996, II, 70.

¹⁵ Ebû Ali el-Kâlî, *a. g. e.*, II, 221.

¹⁶ Ebû Ali el-Kâlî, *a. g. e.*, III, 193.

¹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, nşr., Abdusselâm M. Hârûn, Beyrut tsz., I, 142, 311-320.

kuttâb” adlı eserinde yazışmalarda yazılan dualar hususunda değişik başlıkları kullanarak epey bilgi vermektedir. Ebû Ali el-Kâîf (ö.356/967) “Zeylu’l-Emâlî” adlı kitabında dua için مَبْحَثُ دُعَاءِ الْعَرَبِ ve عَوْدُ إِلَى مَبْحَثِ الدُّعَاءِ başlıkları altında duayla ilgili örnekleri açıklamaktadır. Ebû Hilâl el-Askerî (ö.395/1004) “Dîvânu’l-me’ânî” adlı kitabında bazan duayla ilgili değişik ifadeleri alıp onları izah etmekte; bazan da yazışma duası, yolculuk duası ve bayram duası adını verdiği başlıklar altında konuyla ilgili dua örnekleri vermektedir. İbn Sîde’nin (ö.458/1066) de “el-Muhassas” adlı konu lügatında dua konusunu الدُّعَاءُ لِلْإِنْسَانِ başlığı altında işlemektedir. Ebû ‘Ubeyd el-Bekrî (ö.487/1094), “Faslu’l-makâl” adlı emsalla ilgili eserinde بَابُ دُعَاءِ الرَّجُلِ بِأَبِيهِ بِالْخَيْرِ “İnsanın arkadaşına ve dostuna yaptığı hayır dualarına dair bölümü” yer almaktadır. İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî’nin (ö.320/932) “el-Mehâsin ve’l-mesâvî” adlı kitabında yolcu için yapılan hayır dualarına dair محاسن الدُّعَاءِ لِلْمَسَافِرِ şeklinde bir bölüm ayrılmıştır. el-Kalkaşandî’nin (ö.821/1418) “Subhu’l-A’sâ” adlı eserinde, üzerinde çok durulan konulardan biri de duadır. O hac, evlilik, doğum, hastalık, bayram vb. birçok konuyla ilgili duaları zikretmektedir.¹⁸ Ahmed Zekî Safvet de “Cemheretu hutabi’l-‘arab” adlı eserinde الدُّعَاءُ فِي قَوْلِهِمْ başlığı altında bedevi Arapların söylediği birçok dua örneklerini eski kaynaklardan derleyerek okuyucuların faydasına sunmaktadır. Onun verdiği örneklerden birisi şudur:

يَا عِمَادَ مَنْ لَا عِمَادَ لَهُ وَيَا رُكْنَ مَنْ لَا رُكْنَ لَهُ وَيَا مَتَّقِدَ الْهَلَكَةِ وَيَا عَظِيمَ الرَّجَاءِ وَيَا مُجِيرَ الضَّعْفَى أَنْتَ الَّذِي سَبَّحَ لَكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ وَضَوْءُ الْقَمَرِ وَشَجَاعُ الشَّمْسِ وَحَفِيفُ الشَّجَرِ وَدَوِيُّ الْمَاءِ يَا مُحْسِنُ يَا مُجْمِلُ يَا مُفْضِلُ لَا أَسْأَلُكَ الْخَيْرَ بِخَيْرِهِمْ وَلَكِنِّي أَسْأَلُكَ بِرَحْمَتِكَ فَاجْعَلْ الْعَافِيَةَ لِي شِعَارًا وَدِيَارًا وَجَنَّةً دُونَ كُلِّ بَلَاءٍ

¹⁸ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 431; İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*, nşr., Max Grünert, Leiden 1900, s. 49; es-Sûlî, *Edebu’l-kuttâb*, nşr., A. Hasan Besec, Beyrut 1415/1994, s. 155, 164, 180; Ebû Ali el-Kâîf, *Zeylu’l-Emâlî*, Beyrut 1416/1996, III, 55, 57; Ebû Hilâl el-Askerî, *Dîvânu’l-me’ânî*, şerh ve nşr: Ahmed Hasan Besec, II, 565, 567, 573, 575, 574; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 393; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Faslu’l-makâl fî şerhi Kitâbi’l-emsâl*, nşr.; İhsan Abbâs-A.Mecîd Abidîn, Beyrut 1983, I, 78; İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, Beyrut 1390/1970, s. 316, 317; el-Kalkaşandî, *Subhu’l-a’sâ*, nşr., Yusûf Ali Tavîl, Dımaşk 1987, VII, 101-166; VIII, 181-213.

“Ey dayanağı olmayanın dayanağı, gücü olmayanın gücü, tehlikede olanların kurtarıcısı, zayıfların koruyucusu ve büyük umutların kendisine bağlandığı (Allah’ım)! Sen gece karanlığının, gündüz aydınlığının, Ay ışığının, Güneş ışıltılarının, ağaç hışırtısının ve su sesinin kendisini tespîh ettiği Zatsın. Ey iyilik yapan, güzel davranan ve ihsanda bulunan (Allah’ım)! Onların hayırları karşılığında bir şey istemiyorum. Ben sadece senin rahmetini istiyorum. Bana öyle bir afiyet ver ki o her belaya karşı benim için bir örtü, bir üst kaftan ve bir kalkan olsun.”¹⁹

Dua’nın önemi konusunda bir araştırmacı şöyle demektedir: “Dua Arap edebiyatında çok önemli bir konudur; ancak Arap edebiyatı tarihi yazarları ve edebiyatçıları onu önemsememişler; edebiyat eleştirmenleri ise, onu ihmal ederek belâgatını örtmüşlerdir. Halbuki dualar, akıcı ve açık bir edebi üsluba sahip sözlerden oluşmaktadır. Dua konuşma çeşitlerinden insanları etkileyen ve sözü ifade etmenin başat bir yöntemidir.”²⁰ Gerçekten bu araştırmacının da dediği gibi, Arap dili alanında çalışma yapanlar, duayla ilgili bir şey yazmamışlardır.

III-ARAPLARIN DUA ETME SIRASINDA GERÇEKLEŞTİRDİKLERİ DAVRANIŞLAR

Araplarda, dua edilirken, belli bazı davranış ve tavırlara dikkat edilip edilmediği pek net değildir. Abdulmuttalib’in Ka’be’de dua ederken, ayakta durarak dua ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca “duaları ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildi.”²¹ ayetinde geçen صلاة kelimesinden maksadın dua olduğu ifade edilmektedir.²² Bundan câhiliye döneminde en azından bazı Arapların ıslık çalarak ve el çırpılarak dua ettikleri anlaşılmaktadır. Kaynaklarda gerek Hz Resûlullâh gerek Müslümanlar dua ederken ellerini yukarıya doğru kaldırdıkları²³ ve göğe baktıkları²⁴

¹⁹ Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu hutabi’l-‘arab*, Beyrut tsz., III, 324, 328.

²⁰ www.Rafed.net/Articles/9/doaahtml

²¹ el-Enfâl (8), 35.

²² et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîlî âyi’l-Kur’ân*, Beyrut 1405, VIII, 156.

²³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kubrâ*, nşr., Ziyâd M. el-Mansûr, el-Medînetu’l-Munevvere 1408, I, 111; İsmâîl b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Beyrut tsz., V, 237; VI, 90.

geçmektedir; ancak bu durumun dinî bir maksat olmaksızın Araplarda da yaygın olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşamadık.

Bazı kaynaklarda ise, kuraklık olduğunda Arapların kendilerine ait bazı eşyaları paket haline getirip ineklerin kuyruklarına bağladıkları ve daha sonra onu ateşle tutuşturup ineği batı yönünde bulunan dağa yürüttükleri ve arkasında koşup dua ettikleri şeklinde bilgiler geçmektedir. Onların bunu yapmış olmalarının nedeni, ateşte uğurluluğun olduğuna inanmaları olduğu ifade edilmiştir.²⁵

IV-ARAP DİLİNDE DUA İFADE EDEN KİPLER

Duada bir şeyi isteme talep etme anlamı olduğundan dolayı, Arap dilinde esas olan duanın, talep ifade eden kiplerle yapılmasıdır; fakat dua sadece talep ifade eden kiplerle yapılmamaktadır; zira Arap dilinde talep kipi olmadığı halde talep anlamını taşıyan ve dua ifade eden birçok kelime bulunmaktadır. Bu nedenle öncelikle dua için kullanılan lafızları hem kip hem de mana olarak talep ifade edenler ve sadece mana olarak talep ifade edenler şeklinde ikiye ayırmak gerekir.

Hem kip hem de mana olarak talep ifade eden duaların başında emr-i hazır gelmektedir. Emr-i hazır, hitabın muhtaba yönelik olduğu emirlere denir. Örnek: رَبِّي تَقَبَّلْ تَوْبَتِي “Rabbim! Tövbemi kabul et.”²⁶ Bu cümledeki تَقَبَّلْ ifadesi kip açısından talep bildiren emr-i hazır kalıbı olduğu gibi mana olarak da istek belirten bir dua ifadesidir. Hitabın ve isteğin üçüncü şahsa yönelttiği emir-i gaib de emir-i hazır gibi hem kip hem de anlam olarak istek bildiren dua ifadesidir.²⁷ Örnek: لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا “Hatalarımızı bağışlasın”²⁸ لِيَغْفِرَ lafzı

²⁴ Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrut 1405, X, 180; Abdalbâkî b. Kâni', *Mu'cemu's-sahâbe*, nşr., Salâh b. Sâlim el-Meserrâti, el-Medînetu'l-Munevvere 1418, II, 259.

²⁵ Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, nşr., M. Behcet el-Eserî, Beyrut tsz., II, 301; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, (www.alwaraq.com internet sayıfasına kayıtlı nüshadan alınmıştır.), s. 2922.

²⁶ Mecduddîn İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, nşr., Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd M. et-Tanâhî, Beyrut 1399/1979, I, 455.

²⁷ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, İstanbul 1984, s. 78.

²⁸ Tâhâ (20), 73.

gaiple ilgili olduğundan ve başına emir lamı geldiğinden dolayı, kip itibariyle emr-i gaip mana itibariyle ise, astın üstten istediğini bildirdiğinden duadır. Bu sebeple Arapçada hem emr-i hazır hem de emr-i gaib dua için kullanıldıklarında, yalnız kip olarak emirdir; mana olarak ise, rica, yalvarış ve yakarıştır. Fiil anlamı bildirmeleri sebebiyle “ismu’l-fiil” adı verilen isimlerin içinde emir anlamlı olanları dua maksadıyla da kullanılmaktadır. Örnek olarak *أمين* kelimesi isimu’l-fiil olduğu halde “Kabul et.” şeklinde emr-i hazır anlamını ifade etmiş ve dua maksadıyla kullanılmıştır.²⁹

Yalnız mana olarak talep ifade eden dua formları ise, fiilin yerine geçen bazı mastarlar, car-mecrûr, amili hazf olmuş isimler ve mazi ile bazı müzari fiillerdir. Fiilin yerine geçen ve dua maksadıyla kullanılan bazı mastarlar manaları açısından dua ifade etmektedir. Örnek; *رَحْمَةً لِلْبَائِسِ* “(Ey Rabbim) Muhtaca acı” Burada mastar emir olan *ارْحَمْ* fiilinin yerinde kullanılmıştır.³⁰

بِسْعِي نَجِيحٍ وَأَوْبٍ سَرِيحٍ وَسَرِيحٍ “(Yolculuk) Başarılı bir gayret ile çabuk, kolay, faydalı bir dönüş olsun”³¹ Burada ise, dua harfî cer ve mecruruyla yapılmıştır. Bu durumlarda amil, “ليكن” (olsun) gibi istenen anlamı ifade edecek bir kelime takdir edilir.

Amilleri hazf olmuş bazı isimler de dua ifade etmektedir. Buna *أَمْتُ فِي حَجْرٍ لَا فِيكَ* vb. atasözleri örnek verilebilir. Bu örnekte bazıları *جَعَلَ اللَّهُ*; bazıları ise, *ليكن* fiilini takdir eder.³² Bu sözün lafzî anlamı “Eğrilip zayıflama ile kırılma ve dağılıp yok olma taştan olsun sen de olmasın”dır. Bunu “taşlar yok oluncaya kadar sen yaşayasın” şeklinde açıklamışlardır. Kastedilen ise, bela ve müsibetler taşların başlarına gelsin, senin başına gelmeden çok uzun süre yaşayasın demektir.³³ Hem carla mecrûrda ve zikrettiğimiz mastarlarda hem

²⁹ Cemâluddîn b. Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik*, nşr., M. Muhyîddîn Abdulhamîd, Kum 1386/1967, I, 83; Ahmed el-Haşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 78.

³⁰ Mustafa el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsi'l-arabiyye*, y.y., tsz., III, 36.

³¹ el-Beyhakî, *a. g. e.*, s. 316.

³² Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, nşr., Müfîd M. Kumeyha, Beyrut 1987, I, 360; İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 202.

³³ İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 202.

de verdiğimiz son örnekte görüldüğü gibi bazı dua formlarında amilin hazfı, Arap dilinde yaygın olarak kullanılan ihtisâr ve îcâz maksadına yöneliktir.³⁴

“Allah onun ilmini artırsın”³⁵ زَادَهُ اللهُ عِلْمًا cümlesi ise, duanın mazi fiille ifade edildiğine dair bir örnektir. Bilindiği gibi, aslında dua talep ifade eden kiplerle olup gelecekte olması istenen bir şeyle ilgilidir. Burada ise, dua mazi fiilinin kipiyle ifade edilmiştir; ancak bu cümledeki mazi fiilinin manası, talep; zamanı ise, gelecek zamandır.

Duada üç sebeple mazi fiilinin tercih edildiği ifade edilmektedir.³⁶ Birincisi, muhataba karşı saygı maksadıyla emir kalıbının kullanılmak istenmemesi: Örnek: رَحِمَ اللهُ فُلَانًا “Allah falana acısın.” Burada Allah’a karşı saygıdan dolayı, emir fiili yerine mazi fiil kullanılmıştır. İkincisi, sözü edilen şeyin şiddetli bir şekilde istenmesidir. Örnek: رَزَقَنِي اللهُ لِقَاءَهُ “Allah, bana onunla karşılaşmayı nasip etsin.” Bu örnekte sözü edilen şey şiddetle istendiğinden dolayı, dua mazi fiili ile yapılmıştır. Üçüncüsü, mazi fiille ifade edilen şeyin vaki olmasının daha muhtemel olduğuna inanılmasıdır; Bunun sebebi mazi fiilin anlamının geçmişte vaki olmuş şeylerle ilgili olmasıdır. Mütakellim mazi fiilinin bu yönünü düşünerek istediğini mazi fiili ile ifade etmektedir. Örnek: هَذَاكَ اللهُ لِصَالِحِ الْأَعْمَالِ “Allah sana iyi işleri göstereyim.” Burada geçmiş zamana ait fiil kullanılmıştır. Sebebi ise, mütakellimin mazi fiille isteklerinin vaki olmasının daha muhtemel olduğuna inanmasıdır.

Dua için نَسَأَلُكَ, نَسَأَلُكَ, نَسَأَلُكَ, نَسَأَلُكَ vb. müzari fiilleri de kullanılmaktadır. Örneğin, bir bedevinin şöyle bir dua yaptığı nakledilmektedir: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عَمَلَ الْخَائِفِينَ وَخَوْفَ الْعَامِلِينَ “Allah’ım! Senden, korkanların amelini ve amel edenlerin de korkusunu istiyorum.”³⁷ Bu cümlede dua نَسَأَلُكَ fiiliyle yapılmıştır.

³⁴ Muhammed el-Müberraîd, *el-Kâmil*, nşr., M. Ahmed ed-Dâlî, Beyrut 1413/1993, I, 40; II, 884.

³⁵ Ahmed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-enderusi'l-ratîb*, nşr., İhsan Abbas, Beyrut 1968, VII, 304; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, nşr., ‘İsâm Şi’îtu, Beyrut 1987, II, 219, 429.

³⁶ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 108.

³⁷ Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu hutabi'l-'arab*, III, 325.

Dua için kullanılan kipler, yukarıda söylediğimiz şekilde olur; fakat dua genelde Allah'tan bir şeyi talep etmek olduğundan dolayı, hem kip olarak hem de mana olarak talep olan duadan önce, Allah'a delalet eden zahir veya mukadder bir lafız bulunur. Bunlar genelde يا الله يا رحمن, يا رحيم, رَبَّنَا رَبِّي, قال رَبِّي إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي "Musa: Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim. Beni bağışla dedi."³⁸ Bu ayette duadan önce, "Rabbim" lafzı açık bir şekilde zikredilmektedir..

Bazen de duadan önce اللَّهُمَّ lafzı kullanılır. Bununla ilgili Arap dilinde örnekler çoktur. Onlardan bazılarını aşağıda veriyoruz.

اللَّهُمَّ ضَبْعًا وَذَيْبًا "Ey Allah'ım (sürüye) sırtlan ve kurtu birlikte musallat et" Bazen اللهم 'den sonra fiil zikredilmez. Bu durumda anlama uygun bir fiil takdir edilir. Zikrettiğimiz bu örnekte ise, amel olarak اِجْمَعْ (bir araya getir) fiili takdir edilir. اللَّهُمَّ غَلَامًا "Allah'ım bana bir çocuk bağışla" cümlesinde ise, takdir edilecek هب (bağışla) fiilidir.³⁹ el-Muberrid'e (ö.285/898) göre اللَّهُمَّ ضَبْعًا وَذَيْبًا cümlesi beddua değil de dua ifade eder; çünkü buna göre, sırtlanla kurt beraber hayvanlara musallat olduklarında, ikisi birbirleriyle uğraşırlar ve bunun sonucunda onların musallat oldukları hayvanlar kurtulurlar. İbn Raşîk'in (ö.463/1070) "el-'Umde fi mehâsini's-şi'ri ve adâbihi" adlı eserinde zikrettiği aşağıdaki şiir bunu desteklemektedir:

تَفَرَّقَتْ غَنَمِي يَوْمًا فَقُلْتُ لَهَا يَا رَبِّ سَلِّطْ عَلَيْهَا الذَّنْبَ وَالضَّبْعَا

"Bir gün koyunlarım dağılıp kayboldu. Onlar için dedim ki: "Ey Rabbim! Onlara kurt ve sırtlanı beraber musallat et."⁴⁰ Bu şiirden anlaşıldığına göre, Araplar, bu iki yırtıcı hayvanın beraber olmaları durumunda yalnız birbirlerine zarar verdiklerine inanmışlardır. Araplarda اللهم ile başlayan diğer bir dua örneği ise: اللَّهُمَّ سَبِّخْ عَنْهُ الْحُمَّى "Allah'ım! Onu sıtma hastalığından kurtar"⁴¹ cümlesidir.

³⁸ el-Kasas (28), 16.

³⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, I, 255; II, 309.

⁴⁰ İbn. Raşîk, *el-'Umde*, nşr., M. Karkazân, Beyrut 1408/1988, II, 874

⁴¹ İbnü's- Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 62; Ebû Ali el-Kâlî, *Kitâbu'l-Emâlî*, II, 112.

V-ARAPLARDA DUA MAKSADIYLA KULLANILAN SÖZLER

İnsanlar doğal olarak her türlü ihtiyacı için duaya müracaat etmişlerdir. Dua, bir insanın veya bir milletin en heyecanlı, en istekli, en coşkulu, en dertli ve en içten dilekleriyle söylediklerini ifade etme anında ortaya çıkan olgu veya olgulardır. Bu nedenle dua anında insanlar kendi düşüncé dünyalarını ve dil yeteneklerini doğal bir şekilde ortaya koymuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in müşriklerin deniz ortasında boğulma tehlikesiyle karşı karşıya gelmeleri durumunda hemen ihlaslı olarak Allah'a yalvarmaya başladıklarını ifade etmesi,⁴² bu gerçeği teyit etmektedir. Bu, bize dua maksadıyla kullanılan cümlelerin doğal ifadeler olduğunu göstermektedir.

Araplar tarafından beğenilmiş ve yaygın olarak kullanılmış duaların bir kısmı Arap dilinin edebî yönünün bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle biz burada yaygın olarak kullanılan duaları işledik. Bu tür ifadelerin başında dua maksadıyla kullanılan Arap atasözleri gelmektedir. Bu çalışmada dua maksadıyla kullanılan ifadeler, atasözleri ve yaygın olan diğer sözler şeklinde ikiye taksim edildi.

A-DUA MAKSADIYLA KULLANILAN ATASÖZLERİ

1- أقر الله عينه - Bu atasözü kip olarak haber; mana olarak ise dua bildiren bir taleptir. Anlamı "Allah seni sevindirsin, gözünü aydınlatsın" demektir. Burada geçen أقر kelimesi, قرءة kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime ve ondan türetilmiş diğer kelimeler genelde عين kelimesiyle beraber kullanıldıklarında "gözün aydın ve sevinçli olması" anlamına gelmektedir; fakat aslında (قرءة) kelimesinin "serinlik, soğukluk, donukluk" anlamına geldiği belirtilmiştir.⁴³ Bunun "gözün aydınlığı ve sevinç" hamledilmesinin "sevinç göz yaşlarının serin; üzüntü göz yaşlarının ise, sıcak" olmasından ileri geldiği ifade edilmiştir;⁴⁴ Ayrıca bu atasözündeki "serinliğin" "sevince" hamledilmesinin diğer bir sebebi ise, Araplar için çölün şiddetli sıcağında serinliğin büyük bir nimet ve sevinç kaynağı olmasıdır. Şiddetli çöl sıcağını yaşayan Araplar için "serinlik" sevinç ve mutluluğun lazım-ı gayrı-ı mufârikı olduğundan "serinlik,

⁴² Yûnus (10), 22.

⁴³ el-Muberrid, *el-Kâmil*, I, 74; Mehmed Zihnî, *el-Kavlü'l-ceyyid*, y.y., tsz., s. 22.

⁴⁴ el-Isfahânî, *el-Mufredât.*, s. 601.

soğukluk” anlamı bildiren kelimeler “sevinç ve mutluluk” anlamında yaygın şekilde kullanılan kinâye olmuştur. Aynı şekilde gerçekte “iki serinlik (sabah-akşam)” anlamına gelen البردَيْن kelimesi de kinâye olarak “göz aydınlığı ve sağlık-selamet anlamında kullanılmıştır.⁴⁵ Bu sözlerle asıl anlaşılacak istenen “sevinç ve mutluluk” olmakla birlikte gerçek anlamı olan “serinliğin” de kastedilmesine bir mani yoktur; zira hem mecâzî olan lazımlî hem de hakîkî olan melzûmî anlamın birlikte kastedilmiş olması mümkündür.⁴⁶ Ayrıca bu atasözünde mecâz-ı mürsel sanatının olduğu da düşünülebilir; zira burada insanın bir cüzü olan عينه kelimesi zikredilmiş olmasına rağmen insanın bütünü kastedilmiştir; çünkü “gözün aydınlığı” insanın sevinçli anındaki hallerinden sadece birisidir. Bu sebeple burada cüz zikredilerek küllün kastedilmesiyle mecâz-ı mürsel sanatı yapılmıştır. İnsanın kendinse ve bütününe ait olan sevincin onun yalnız gözüne izâfe edilmesi, sevinç ve mutluluk hallerinin en çok gözlerde somut biçimde tezâhur etmesindedir. Bu dua formu Kur’ân’da Hz. Meryem için وَقْرِي عَيْنَا “Gözün aydın olsun”⁴⁷ şeklinde geçmektedir. “Göz serinliği” (kurratü’l-‘ayn) sevinç ve mutluluktan, “gözün serinletilmesi (ikrâru’l-‘ayn)” sevinç ve mutluluk vermektan kinâye olduğu gibi bunların zıddı olan “göz sıcaklığı (suhûnetü’l-‘ayn)” üzüntü ve kederden, “gözün sıcak eyleneşmesi” de (ishânu’l-‘ayn) üzüntü ve keder vermektan kinâye olarak kullanılmıştır. Nitekim Araplarda atasözü olarak kullanılan اَسْحَنَ اللهُ عَيْنَهُ ifadesi “Allah gözünden üzüntü sebebiyle yaşlar akıtsın” ifadesi bedduadır.⁴⁸

2- عَوْفًا atasözünde geçen عَوْفًا kelimesi “hal, durum, erkeğin avreti”; نَعِمًا kelimesi ise, “müreffeh olmak” anlamına gelmektedir. Bu atasözü dua olup anlamı “halin vaktin yerinde olsun, durumun müreffeh olsun”dur.⁴⁹ Bazıları bunun “İstediyin evliliği yapasın, muradına eresin” anlamına

⁴⁵ Ebû Ali el-Kâlî, *Kitâbu’l-Emâlî*, II, 70; Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Makâmât*, Beyrut 1407/1987, s. 194.

⁴⁶ el-Mağribî, *Mevâhibu’l-Fettâh*, IV, 237.

⁴⁷ Meryem (19), 26.

⁴⁸ Mehmed Zihnî, *a. g. e.*, s. 22.

⁴⁹ el-Bekrî, *Faslu’l-makal*, I, 78.

geldiğini söylemişlerdir.⁵⁰ Bu anlam da muhtemeldir; zira yukarıda zikrettiğimiz gibi, bu atasözünde geçen عَوْف kelimesinin cinsellikle ilgili manaları da vardır.

3- عَرَفْتَنِي نَسَاهَا اللهُ “Allah ecelini geciktirsin, uzun ömür versin (hemen) beni tanıdı” Bu sözün aslının atı kaybolan bir adamla ilgili olduğu belirtilmektedir. Kaynaklarda geçtiğine göre, bir adamın atı kaybolmuş, aradan çok uzun bir zaman geçtikten sonra, adam atını başkalarının yanında görmüştür. At, onu görünce hafiften kişnemiştir. Bunun üzerine adam عَرَفْتَنِي نَسَاهَا اللهُ “Allah ecelini geciktirsin (hemen) beni tanıdı ya da ona uzun ömür versin” cümlesini kullanmıştır. Daha sonra adamın o sözü, Araplar arasında bir darb-ı mesel olmuştur.⁵¹

4- بِالرِّقَاءِ وَالْبَيْنِ Burada geçen الرِّقَاءِ kelimesi huzur, sükun, uyum, ittifak anlamlarına gelmektedir. Bu atasözü evlilikle ilgili olup anlamı “Uyumlu, huzurlu ve işlerinin düzene gireceği mutlu bir evlilik olsun”dur.⁵² Bu atasözünde الْبَيْنِ kelimesi de olmasına rağmen birçok kaynakta onun anlamı verilmemektedir. Bu durum dikkate alındığında bu atasözünün tam anlamı “uyumlu huzurlu ve (bol) çocuklu bir evlilik olsun”⁵³ demektir. Bu mana, aşiretin geniş olmasına önem veren Arapların yaşayışlarına daha uygundur. er-Rağıb el-İsfahânî'nin (ö.502/1108) dediğine göre, Peygamberimiz (s. a. v.) bu atasözünü kullanmayı yasaklamış; onun yerine daha genel bir dua olan بَارِكْ اللهُ لَكَ “Allah sana bereket ihsan etsin” ifadesini kullanmayı emretmiştir.⁵⁴

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, IX, 476.

⁵¹ el-Bekrî, *a. g. e.*, I, 78; Afif Abdurrahman, *Kâmûsu emsâli'l-arabiyeti't-turâsiyye*, Beyrut 1998, s. 298.

⁵² İbnü's-Sikkât, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 431; İbn. Dureyd, *Kitâbu'l-İştikâk*, nşr., Abdusselâm M. Hârûn, Bağdat 1399/1979, s. 488; İbn. Abdirabbih, *el-'İkdu'l-ferîd*, Beyrut 1409/1989, III, 29.

⁵³ Heyet, *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul 1411/1990, I, 358; el-Ma'lûf el-Yesû'î, *el-Muncid*, Beyrut 1986, s. 270.

⁵⁴ er-Rağıb el-İsfahânî, *Muhâdaratu'l-udebâ'*, (www.alwraq.com internet sayıfasına kayıtlı nüshadan alınmıştır.) s. 426.

بالرفاء والبنين atasözünde ihtisâr vardır; zira burada hem fâil olan evlilik hem de amil olan ليكن fiili mahzûftur. Buna göre atasözünün takdiri ليكن زواجك بالرفاء والتبين şeklindedir. Ayrıca gerçek anlamı “elbiseyi yamalamak” olan الرفاء kelimesinin “uyumluluk, ülfet, kaynaşma” anlaşma anlamlarında kullanılması isti‘âre-i tasrihiyye (açık isitâre) olur,⁵⁵ zira buna göre, soyut olan “uyumluluk” somut olan “elbise yamalama”ya benzetilmiş; böylece ifade edilmek istenen daha somut bir biçimde anlatılmıştır.

5- أمّت في حجر لا فيك Lafzî anlamı “Eğrilip zayıflama ile kırılma ve dağılıp yok olma taşta olsun sen de olmasın”dır. Bunu “taşlar yok oluncaya kadar sen yaşayasın” şeklinde açıklamışlardır. Kastedilen ise, bela ve müsibetler taşların başlarına gelsin, senin başına gelmeden çok uzun süre yaşayasın demektir.⁵⁶ Burada mübalağa türevlerinden akıl ve adet açısından mümkün olmayan gulûv (abartma) sanatı vardır; zira taşta eğriliğin olması ne aklî olarak ne de adet olarak mümkündür.

6- Burada geçen سواد kelimesi şahıs anlamına gelmektedir. Bu atasözü, korku anında hem dua hem de sabrı tavsiye etmek maksadıyla söylenir; zira ilk cümle olan لي الشر أقيم سوادك ifadesi dua; diğeri ise, sabrı tavsiyeyle ilgilidir. Anlamı “(Senin başına gelebilecek) ne kadar kötülük (varsa), yalnız benim başıma gelsin, sen sabret, yıkılma, kendini dik tut.”⁵⁷ لي الشر cümlesinde harfî cer ve onun mecrûru öne geçirildiğinden dolayı, kasır sanatını ifade eder. الشر kelimesinin başındaki ال takısı ise, istiğrâk bildirdiğinden bütün şer türlerini kapsamaktadır.

7- Bu atasözü, yolcu evine dönünce, söyleniyormuş. Anlamı “Allah seni ailene, mal ve mülküne en hayırlı şeylerle döndürsün” veya “Allah ailene, mal ve mülküne en hayırlı dönüşünü nasip etsin”dir. Bu her iki anlam da جعل fiili takdir edildiğinde, söz konusu olur; ancak ilk anlama göre, ما ism-i mevsûl; son anlama göre ise, ما mastariyyedir. ما kelimesinin ism-i mevsûl olduğu ve لك nin mukaddem haber olduğu düşünüldüğünde ise, anlamı “Aileye ve mal-mülke en hayırlı şeylerle dönüş

⁵⁵ el-Meydânî, *Mecme‘u’l-emsâl*, nşr., M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1988, I, 100.

⁵⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, I, 329; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, I, 360.

⁵⁷ el-Meydânî, a. g. e., II, 210.

yalnız sana ait olsun” şeklinde de ifade edilir.⁵⁸ Her üç anlamla da kastedilen, yolculunun memleketine sağ-salim dönmesidir.

8- هَنَنْتَ وَلَا تَنْكُهْ Bu atasözünde geçen هَنَنْتَ kelimesi “yemekten hoşlanmak, hazmetmek, sevinmek ve doymak”dır. (تَنْكُهْ)’nin aslı (نَكَايَة) olup “hezimete uğramak ve bozulmak” anlamlarına gelmektedir. Sonundaki ه harfi, durma işlevini gören vakıf (sekt) hâ’sıdır. Buna göre bu atasözünün anlamı “Allah sana başarı, zafer ve mutluluk ihsan etsin ve perişan olmaktan korusun”⁵⁹ şeklindedir.

9- كَفَيْتَ الدَّعْوَةَ Bu atasözünün mevridi ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: “Geveze bir adam manastıra rahibini yanına gitmiş ve bir süre onunla beraber ibadet etmiştir. O, daha sonra rahibin altından yapılmış haçını çalmış ve ayrılmak için ondan izin istemiştir. Rahip de ona kendi yiyeceklerinden bir şeyler verip gitmesine izin vermiştir. Onu uğurlarken “haç yol arkadaşın olsun” demiştir. Geveze adam rahibin bu sözüne karşılık كَفَيْتَ الدَّعْوَةَ “Senin dua etmen yeterlidir.” demiştir. Bu söz, o günden sonra vaki olup bitmiş bir şeyle ilgili dua edenler için darb-ı mesel olmuştur.⁶⁰

10- وَرَيْتَ بِكَ زَنْدَاً Bu cümlede geçen وَرَيْتَ kelimesi “ateş çıkarmak, tutuşmak ve şişmanlamak”; زَنْدَاً kelimesi “زَنْد”ın çoğulu olup “çakmak, kav ve ateş tutuşturucusu” demektir. Buna göre atasözünün hakîkî anlamı “çakmağım, ateşim senin sayende tutuşsun veya yansın” olur. Mecâzî anlamı ise, “Allah seninle işimi muvaffak etsin, ya da Allah senin sayende işimi rast getirsin” demektir. Bu atasözünün insanlara yardım eden şahıslara hitaben söylendiği belirtilmektedir.⁶¹ Bazı kaynaklarda وَرَيْتَ fiilinin yerine وَقَدَّتْ , وَرَيْتَ ve زَهْرَتِ fiilleri geçmektedir; ancak bu kelimelerle kastedilen mana diğeriyle kastedilen manadan farklı değildir.⁶² Bu atasözünün dua olmayıp da

⁵⁸ İbn Abdirabbih, *a. g. e.*, III, 29; ez-Zemahşerî, *a. g. e.*, II, 78.

⁵⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu Cemhereti'l-emsâl*, nşr., M. Ebu'l-Fazl İbrâhîm-Abdulmecîd Katâmiş, tsz., 1988, I, 173; el-Meydânî, *a. g. e.*, II, 389.

⁶⁰ el-Meydânî, *a. g. e.*, II, 156.

⁶¹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *a. g. e.*, II, 340; Muhibbuddîn ez-Zebîdî, *Tâcül-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, nşr., Ali Şirî, Beyrut 1414/1994, V, 323.

⁶² el-Meydânî, *a. g. e.*, II, 367; ez-Zebîdî, *a. g. e.*, V, 323.

normal haber cümlesi olduğunu söyleyenler de vardır. Onlara göre bu atasözünün hakîkî anlamı “çakmağım, ateşim senin sayende tutuştu”; mecâzî anlamı ise, “Allah seninle işimi rast getirdi” demektir.⁶³ Bu atasözünde gerçek anlamı “çakmak, kav, ateş tutuşturucu” olan (زند) ’in “işler” anlamında kullanılması isti‘âre-i tasrihiyye olur; zira soyut olan “işler” ifadesi somut olan “çakmak, kav, ateş tutuşturucusuna hamledilmiş olmaktadır.

11- عَلَى بَدْءِ الْخَيْرِ وَالْيُمْنِ Bu atasözü evlikle ilgili bir duadır. Anlamı “Evliliğin hayır ve berekle başlasın, mutlu bir evlilik olsun”dur.⁶⁴ Bazı kaynaklarda بَدْءِ kelimesinin yerine يَدٍ ve يَدِي kelimeleri de geçmektedir.⁶⁵ Hangi kelime olursa olsun kastedilen, evlenenlerin daima huzurlu, rızıklarının bol ve çocuklarının çok olmasıdır; çünkü bu atasözünde iktifâ sanatı vardır. Burada başlamaya delalet eden بَدْءِ kelimesi kullanılmış; fakat daha sonraki zamanı ifade edecek herhangi bir kelime kullanılmayarak o zamanları temsil etmek üzere “başlama” zamanın zikredilmesiyle iktifâ sanatı yapılmıştır.⁶⁶ Buna göre, kastedilen bir ömür boyu hayır ve mutluluk temmenisidir.

12- بَلِّغِ اللَّهُ بِكَ أَكْثَرَ الْعُمُرِ Bu atasözü uzun süre yaşamak için kullanılan bir duadır. Anlamı “Allah sana uzun ömür yersin”dir.⁶⁷

13- أَعْلَى اللَّهُ كَعْبَهُ Bu atasözü de dua olarak kullanılmaktadır. Anlamı “Allah onu şereflendirsın ve yüceltsin”dir.⁶⁸ Burada geçen كَعْبِ kelimesi “mafsal, topuk” anlamına gelmekle beraber, mecâzî olarak “şeref” anlamında kullanılmıştır. Örneğin, رَجُلٌ عَالِي الْكَعْبِ dendiğinde, onunla “şerefli ve şerefi yüksek adam” kastedilmektedir. Bu atasözünün كَعْبُكَ عَالِيَا şeklinde de ifade edildiği görülmektedir.⁶⁹ Bu sözlerde tevriye sanatı vardır; zira كَعْبِ

⁶³ el-Meydânî, *a. g. e.*, II, 367; ez-Zemahşerî, *a. g. e.*, II, 112.

⁶⁴ el-Meydânî, *a. g. e.*, II, 32.

⁶⁵ el-Bekrî, *Faslu'l-makâl*, II, 82; ez-Zebîdî, *a. g. e.*, VI, 382.

⁶⁶ el-Hâşimî, *a. g. e.*, s. 409.

⁶⁷ Ebû Hilâl el-'Askerî, *a. g. e.*, I, 228; el-Bekrî, *a. g. e.*, I, 79; İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, IV, 194.

⁶⁸ ez-Zemahşerî, *a. g. e.*, I, 253; ez-Zebîdî, *a. g. e.*, II, 375.

⁶⁹ İbn Manzûr, *a. g. e.*, XII, 107; ez-Zebîdî, *a. g. e.*, II, 375.

denince, akla hemen onun yakın anlamı olan “mafsal, topuk” gelmekte; ancak burada kastedilen uzak anlamı olan “şeref, yücelik”tir.

14- لا يَقْضُ اللهُ فَاكَ Bu atasözü güzel konuşan kimseler için söylenir; nitekim Peygamberimiz (s. a. v) bu sözü şair en-Nâbiğa el-Ca’dî (ö.50/670)’ye hitaben söylemiştir.⁷⁰ Lafzî anlamı “Allah dişlerini kırmasın”dır. Kaynaklarda bu söz, لا يَقْضُ اللهُ فَاكَ şeklinde de geçmektedir. Bunun lafzî anlamı ise, “Allah ağzını dişsiz bırakmasın (zira dişsiz kalırsan böyle güzel konuşamazsın)”dır. Her iki durumda da “Allah’ın muhataba uzun ömür ve güzel konuşmayı nasip etmesi” kastedilmektedir.⁷¹ Türkçe’deki “Ağzına sağlık” deyimi, bu sözün anlamını en iyi şekilde açıklamaktadır. Bu atasözünden maksat “uzun süre yaşamak”tır dendiğinde, kinâye sanatı vardır; zira bu durumda bu sözün hem hakiki anlamı olan “dişsiz kalmamak” hem de mecâzî anlamı olan “güzel konuşma” ve “uzun süre yaşama”nın kastedilmesi mümkündür.

15- لَمْ اللهُ شَعْتَاكَ “Allah işini düzeltsin, dağınıklıklarımı toplasın” Bu atasözü, işleri dağınık ve kötü olan kimseler için dua maksadıyla söylenir. شَعْتَاكَ kelimesinin sonuna değişik zamirler getirildiğinden dolayı, kaynaklarda bu duanın farklı formlarını görmekteyiz.⁷² Ayrıca bu atasözünün fertleri dağılmış aile veya aşiretler için de söylendiği ifade edilmektedir. Buna göre, anlamı “Allah aile fertlerinin, akrabalarının veya aşiretinin dağınıklığını gidersin” demektir.⁷³

B-DUA MAKSADIYLA YAYGIN OLARAK KULLANILAN SÖZLER

1. حَيَّاكَ اللهُ وَبَيَّاكَ Bu iki fiil dua için kullanılmaktadır. حَيَّاكَ اللهُ terkibi Araplar arasında selamlaşma duası olarak yaygın şekilde kullanıldığı gibi

⁷⁰ el-Bekrî, *Faslu'l-Makâl*, I, 490.

⁷¹ İbnü's-Sikkît, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 432; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 393.

⁷² İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık*, nşr., A. M. Şâkir-A. M. Hârûn, Kahire 1949, I, 61; *a.mlf.*, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 373; el-Meydânî, *Mecme'u'l-emsâl*, II, 388; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 478.

⁷³ Toprak, *a. g. e.*, s. 146.

zamanla sonuna eklenen *حياك* le beraber de dua için kullanılmıştır. *حياك* Allah terkîbi için “Allah seni mülk sahibi yapsın”,⁷⁴ “Allah seni yaşatsın veya hep seni hoş karşılasın, güldürsün, sevindirsin, islah etsin, bağışlasın ve yakınlaştırsın” gibi anlamlar verilmiştir.⁷⁵ *حياك* terkîbi ise, “Allah seni güldürsün” demektir. İbnu’l Esîr’e (ö.606/1210) göre, *حياك*, *بياك* ye tabi olan bir kelimedir.⁷⁶ Buna Arapça’da *itbâ* adı verilir. Bu bir tür manevî (mana) te’kît olduğundan önündeki ifadeyi pekiştirme işlevi görür. Buna göre anlamı “Allah sana çok çok hayat bahşetsin”dir.

2. *أُتَيْتَ اللَّعْنُ* Bu ifade, câhiliye döneminde hükümdarları selamlamak için kullanılmış bir dua formudur; fakat bu söz, aynı zamanda dua olarak da kabul edilmiştir. Anlamı “Lanet edilmeyi, kınanmayı gerektirecek işleri yapmaktan uzak olasın”⁷⁷ demektir.

3. *عَم مَسَاءٍ عَم صَبَاحًا* Bu sözler de câhiliye döneminde hem dua hem de selam olarak kullanılmıştır; ancak bunlar genel olup herkes için söylenmiştir. Bu cümlelerde geçen *عم* kelimesinin kökü hakkında değişik görüşler vardır. Bazıları onun *عَمَّ*, *وَعَمَّ* (sabahın yahut akşamın hayırlı, hoş ve neşeli olması) fiilinden; bazıları ise, *يَعْمُ*, *يَعْمُ* (yaşamı iyi, güzel, hoş, olmak, geniş, bol ve müreffeh olmak) fiilinden türetildiğini söylemişlerdir.⁷⁸ Bunlardan *عَم صَبَاحًا* ifadesi anlamı “hayırlı sabahlar, iyi sabahlar veya günaydın” demektir. Araplar bu sözün yerine *أُتَيْمُوا صَبَاحًا*⁷⁹ ve *أَنْعَمَ اللهُ صَبَاحًا*⁸⁰ ifadelerini de

⁷⁴ İbnü’s- Sikkît, *Islâhu’l-mantık*, I, 184; a. mlf., *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 433; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Dîvânu’l-me’ânî*, II, 565; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 394.

⁷⁵ İbn Manzûr, *a. g. e.*, III, 428, 429; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, nşr., M. A. Câd el-Mevlâ vdğr., Kum 1410, I, 327; Toprak, *a. g. mak.*, s. 128.

⁷⁶ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 176..

⁷⁷ İbn Sîde, *a. g. e.*, III, 394; İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 55; Toprak, *a. g. mak.*, 126.

⁷⁸ Abdurrahîm el-‘Abbâsî, *Me’âhidu’t-tansîs*, nşr., M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1367/1947, II, 9; M. Muhyiddîn Abdulhamîd, *‘Uddetu’s-sâlik*, (Evdahu’l-mesâlik’le birlikte), Kum 1366, I, 148.

⁷⁹ Ali Cevâd et-Tâhir, *el-Mufasssal*, s. 2142.

⁸⁰ Abdullah b. Muhammed b. Kays, *Kura’d-dayf*, nşr., Abdullah b. Hamd el-Mansûr, Riyad 1997, V, 285; Ebu’l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, nşr., Semîr Câbir, Beyrut tsz., XXII, 177.

kullanmışlardır. *مساءً عمّ* ifadesinin anlamı da “hayırlı akşamlar veya iyi akşamlar”dır.

4. *أهلك الله في الجنة* anlamı “Allah seni cennette evlendirsin”dir.⁸¹ Bu sözün *أهلك الله في الجنة* şeklinde olduğunu söyleyenler de vardır.⁸² Bunun gibi *الجنة* ‘Allah ona merhamet etsin’, *رحمه الله* “Allah ona merhamet etsin”, *ثوبها الله* “Allah onu rahmetiyle örtsün”, *عفا الله عنه* “Allah onu affetsin, bağışlasın), *رضي الله* “Allah razı olsun”, *صلى الله* “Salât ve selam peygamberimize olsun” vb. diğer birçok dua formu Allah’ın rızasına ve affına yönelik dini içerikli ahiretle ilgili dualar olup Müslüman halklar arasında yaygın olarak kullanılırlar. Yine *واغسل حوبتي* “Günahımı affet”⁸⁴ cümlesi de ahiretle ilgili bir duadır. Burada avuçlarında “temizleme” yönüyle benzerlik bulunan; zira “yıkamak” fiili “affetmek” anlamında kullanıldığından açık isti’âre olmaktadır.

5. *شك الله ركنه* “Allah gücünü artırsın” anlamındadır.⁸⁵ Bu sözdeki *ركن* kelimesi, “aşiret ve akraba” anlamlarına da gelmektedir.⁸⁶ Buna göre anlamı, “Allah aşiretini çoğaltsın” şeklinde olur. Bazı kaynaklarda *شد الله على ساعدك* “Allah pazunu güçlendirsin, koluna kuvvet versin” ifadesi de yer almaktadır.⁸⁷ Ayrıca Araplarda *شد الله ملكه* “Allah saltanatını güçlendirsin” şeklinde bir dua da vardır.⁸⁸ Bu üç duada *شد* (kuvvetlendirme, güçlendirme) fiili, insanın “rukun, sâ’id ve mülk”üne isnat edilmiştir. Bununla asıl anlatılmak istenen insanın bütün yönleriyle güçlenip kuvvetlenilmesi kast edilmiş olabilir. Bu durumda ise, dua nisbetten kinâye adı verilen edebî sanata girmektedir.

6. *لا أبعد الله* “Allah onu uzaklaştırmasın”. Diğer bir ifadeyle “Allah canını almasın” yani “Allah uzun süre yaşamayı nasip etsin” demektir. Bu

⁸¹ İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 432.

⁸² el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1629; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 393.

⁸³ Ebû Ali el-Kâlî, *Zeylu’l-Emâlî*, III, 62.

⁸⁴ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 455; el-Kalkaşandî, *Subhu’l-‘aşâ*, II, 252

⁸⁵ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-zeheb*, Beyrut 1408/1988, II, 399.

⁸⁶ İbn Manzûr, *a. g. e.*, VII, 305.

⁸⁷ ez-Zebîdî, *a. g. e.*, V, 18.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, VII, 54.

cümle, nefiy harfi olmadığına ise beddua olarak kullanır. Araplarda uzun süre yaşamanın temenni edildiği birçok dua formu bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır: “Allah onu öldürmesin”, لا أرانى الله يومك, “Allah bana ölüm gününü göstermesin”, عمرك الله, “Allah sana (uzun süre) yaşamayı nasip etsin”, أطال الله عمرك, “Allah seni korusun”, حفظك الله, “Allah ömrünü uzatsın”⁸⁹ ve لا أخلى الله مكانه “Allah yerini boşaltmasın, makamını daim eylesin”⁹⁰ Duayla ilgili bu cümlelerden maksat muhatabın uzun süre yaşamasıdır. Bu duaların çoğunda kinâye sanatı vardır; zira bunlar hem mecâzî hem de hakîkî anlama hamledilmeye müsait dua formlarıdır. Örneğin, لا أبعدك الله cümlesindeki uzaklıktan maksadın, “uzun süreli yolculuklara çıkamayasın veya uzun süre yolculukta kalmayasın” olması da mümkündür.

7. خَصَّصْتَ بِسُهُولَةٍ الْمَطْلَبِ وَتَجَاحِ الْمُنْقَلَبِ كَانَ اللهُ لَكَ فِي سَقْرِكَ خَفِيرًا وَفِي حَضْرِكَ ظَهِيرًا “Sana, istediğine kolayca ulaşmak, başarıyla dönmek nasip edilsin. Allah senin yolculukta koruyanın; hazerde yardımcın olsun” Araplar, yolculuğa çıkanlar için değişik dualar yapıyorlarmış. İbrahîm b. Muhammed el-Beyhakî (ö.320/932) bu konuda yukarıdaki sözü ve diğer birçok sözü aktarmaktadır. Onun aktardıklarından bazıları şunlardır: قَصَّرَ اللهُ مَحَلَّهُ وَهَدَى رَحْلَهُ وَسَرَّ بِأَوْتَبِهِ أَهْلَهُ وَلَا زَالَ أَمِنًا مُقِيمًا وَظَاعِنًا فِي وَدَائِعِ اللهِ وَضَمَانِهِ وَكَتْفِهِ وَجِوَارِهِ , “Allah yolunu kısaltсын; evine dönmelerini nasip etsin, dönüşüyle ailesi sevin sin ve hem yolculuk durumunda hem de ikamet durumunda onu güvenli kılsın” , و سَتْرِهِ وَأَمَانِهِ وَحِقْظِهِ وَدَمَارِهِ Bu cümlede geçen kelimelerin anlamı birbirlerine yakın olup “Allah’ın himayesi, koruması ve güvencesinde ol” anlamına gelmektedir. Peygamberimiz (s. a. v.)’in de yolculuğa çıkan kimselere⁹¹ فِي حَقْظِ اللهِ وَكَتْفِهِ “Allah’ın koruma ve himayesinde ol” dediği rivayet edilmektedir.⁹² “uğurlamak” anlamına gelen توديع kelimesi ve türevleri genelde dua maksadıyla da kullanılmaktadır. Arapların bu tür kelimeleri hem dua hem de selam olarak kullandıkları ifade edilmektedir. Bunun için hem yolcu hem

⁸⁹ İbnü’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, s.431; İbn Sîde, *a. g. e.*, III, 393, 94, 395.

⁹⁰ İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 394; M. Sadi Çöğenli, *Arapça Deyimler Sözlüğü*, Erzurum 1993, s. 130.

⁹¹ el-Beyhakî, *a. g. e.*, s.316.

⁹² Muhammed el-Makdisî, *el-Ehâdisu’l-muhtâre*, nşr., Abdümelik b. Abdillâh, Mekke 1410, VII, 232.

de onun ailesi bu tür kelimeleri dua olarak söylemektedirler.⁹³ Peygamberimiz (s. a. v.)'in yolculuğa çıkan birisi için şöyle dua ettiği ifade edilmektedir: “أستودِعُ الله دينك وأمانتك وخواتيم عملك” “Seni dinini, güvenliğini ve işlerinin sonucunu Allah'a emanet ediyorum.”⁹⁴ Araplar yolcuyu uğurlarken şu ifadeyi de kullanmışlardır: “مُعَاثًا مُصَاحِبًا” “Allah yardımcın ve yoldaşın olsun”⁹⁵ Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö.395/1004) ifade ettiğine göre, Araplar, yolculuğa çıkan kimse için şu duayı da yapmışlardır: “على أيمن طائر” “Yolculuğun bereketle olsun, şansın olsun, bahtın açık olsun, talih kuşu başına konusun”⁹⁶ Yukarıdaki cümlelerde dil açısından dikkat çeken en önemli özellik, onların tam bir îcâz ve ihtisâra sahip olmalarıdır; zira az lafızla anlatılmak istenen, tam olarak ifade edilmiştir.

8. بَارَكَ اللهُ فِيكَ “Allah sana mübarek etsin, seni mutlu etsin” Bu cümlede geçen بَارَكَ fiili, “artma, çoğalma ve mutlu olma” anlamlarına gelen بَرَكَةٌ kökünden türetilmiştir. Bu kök ve ondan türetilmiş bazı kelimeler genelde dua için kullanılmaktadır. بَارَكَ fiili على في ve ل cer harfleriyle müteaddî olmaktadır.⁹⁷ أَعَزَكَ اللهُ “Allah seni mutlu etsin”, أَعَزَكَ اللهُ “Allah seni onurlu kılsın” duaları da بَارَكَ اللهُ فِيكَ duasının anlamına yakın bir anlamı ifade etmektedir.

9. أَمْرُهُ اللهُ “Allah neslini çoğaltsın”⁹⁸ Bu söz “Allah hem neslini hem de hayvanlarını çoğaltsın” şeklinde de açıklanmaktadır.⁹⁹ Ebû Ali el-Kâlî (ö.356/967) bu konuyla ilgili şu cümleyi söylemektedir: نَشَرَ اللهُ حَجْرَتَكَ “Allah neslini çoğaltsın ve seni zenginleştirsin”¹⁰⁰ İbn Sîde (ö. 458/1066) bu konuda bazı âlimlerden Araplara ait birçok söz nakletmektedir. O sözlerden bazıları şunlardır: هَنَيْبًا لَكَ “Allah sana bir erkek evlat nasip etsin” بَلَّكَ اللهُ إِنبًا

⁹³ İbn Manzûr, *a. g. e.*, XV, 252.

⁹⁴ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Dîvânu'l-me'ânî*, II, 573.

⁹⁵ İbn Manzûr, *a. g. e.*, VII, 286.

⁹⁶ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitabu Cemhereti'l-emsâl*, I, 413.

⁹⁷ İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 387.

⁹⁸ İbnü's-Sikkî, *Kitâbu'l-Elfâz*, s. 6.

⁹⁹ İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 205.

¹⁰⁰ Ebû Ali el-Kâlî, *Zeylu'l-Emâlî*, III, 62

النافجة “Servetini çoğaltacak kızın sana hayırlı olsun” Bu sözde geçen النافجة kelimesi, “insanın servetini çoğaltan ve insanı yücelten kız çocuk” anlamında kullanılmıştır. Kız çocuk için bu kelimenin kullanılmasının nedeni, Arapların kız çocuklarını evlendirirken başlık olarak deve alıp kendi develerinin arasına katmaları ve onların develerinin bu sayede çoğalmalarıdır.¹⁰¹ النافجة kelimesinde mecâz-ı mursel sanatı vardır; zira kız çocuğun büyüüp evleneceği dikkate alınarak kız çocuğu için النافجة kelimesini kullanmışlardır. Belâgatte buna i‘tibâr-ı mayekûn (gelecekte vaki olacak şeyin dikkate alınması) denir.¹⁰²

10. “Allah onu hoşgörsün”¹⁰⁴ أَقَالَ اللهُ عَثْرَتَكَ “Allah taksiratını affetsin”¹⁰³ İki söz de bir hata olması durumunda dua maksadıyla kullanılmaktadır.

11. صَرَفَ اللهُ عَنْكَ عَيْنَ الْكَمَالِ Bu cümlede kemaldan maksat maddi ve manevi olarak insanın işlerinin düzgün ve yerinde olmasıdır. عَيْنَ الْكَمَالِ kemal ifadesinin kullanılmasının nedeni işe, söz konusu mükemmellikten dolayı, “göz değmesi”nin olmasıdır. Lafzî anlamı “Allah senden mükemmellikten kaynaklanan göz değmesini çevirsin”dir. Kastedilen “Allah seni nazar değmekten korusun”dur.¹⁰⁵ فَقَا اللهُ عَنْكَ عَيْنَ الْكَمَالِ sözü de benzemektedir. Bu sözün lafzî anlamı “Allah, kemalin sebebiyle sana degecek gözü oysun” şeklinde olup kastedilen “Allah seni nazar değmesinden korusun”dur.¹⁰⁶ Bu sözle yukarıdaki sözden kastedilen aynıdır; ancak bu söz muhatap açısından dua; başkası açısından ise, beddua olabilir; zira, فَقَا kelimesi “gözü oymak ve kör etmek” anlamındadır. Bu cümlede عَيْنَ kelimesi ile الْكَمَالِ kelimesi arasındaki ilişki, kemalin nazar değmesine sebep olmasıdır. Bu nedenle izâfet tamlaması yapılmıştır.

¹⁰¹ İbn Manzûr, a. g. e., XIV, 225.

¹⁰² Bedevî Tabâne, *Mu‘cemu’l-belâgati’l-‘arabiyye*, Beyrut-Cidde 1418/1997, s. 408.

¹⁰³ İbn Sîde, a. g. e., III, 394; Ebu’l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni*, XIX, 309; İbn Manzûr, a. g. e., XI, 375.

¹⁰⁴ İbn Kays, *Kura’d-dayf*, II, 263, 453, 474; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetu’l-edeb*, I, 250.

¹⁰⁵ es-Se‘âlibî, *Simâru’l-kulûb fi’l-mudâf ve’l-mensûb*, M. Ebu’l-Fazl İbrâhîm, Kahire 1965, I, 327.

¹⁰⁶ ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, Beyrut 1412 1992, s.478 ; ez-Zebîdî, a. g. e., I, 211.

12. لَعَا لَعَا لَكَ Bu kelime atı tökezleyen kimse için dua olarak kullanılır. Anlamı ise, “Kalkasın, kendini toparlayasın” İbn Dureyd (ö.321/933)’in dediğine göre, tökezleyen için ayrıca حَوْجًا لَكَ “Allah sana selamet versin” ifadesi de kullanılmaktadır. Bu durumla ilgili diğer bir dua ise, دَعْدَعَا “silkinesin, toparlanasın”¹⁰⁷ Yukarıda zikrettiğimiz kelimeler mastardır ve dua maksadıyla kullanılmışlardır. رَعِيَا وَرَعِيَا لَكَ kelimeleri de dua maksadıyla kullanılan mastarlardandır. رَعِيَا ‘nin anlamı “Allah, sana su ihsan etsin”; رَعِيَا ‘nin anlamı ise, “Allah korusun” demektir. Ayrıca نَقْدًا “Allah belalardan kurtarsın”¹⁰⁸ مَرْحَبًا “hoş geldin, hoş gelesin”, أَهْلًا وَسَهْلًا “hoş geldin, hoş gelesin” vb. birçok kelime dua amacıyla kullanılan mastarlardandır. Bu mastarlarla îcâz sanatı yapılmıştır; zira fiilleri mahzûf olmasına rağmen ne kast edildiği tam olarak anlaşılmaktadır.

13. لَا تَشْتَلُّ وَلَا تَشْتَلُّ عَشْرُكَ وَلَا تَشْتَلُّ وَلَا عَمَى Bu ifadeler bir işi iyi yapan kimselere dua maksadıyla söylenir. Anlamı “Ellerin dert görmesin ve gözünün nuru sönmesin” لِشَاتَيْنِكَ “Sana buğzeden dönmesin, iflah olmasın” لَا أَبَ شَاتَيْنِكَ “Sana buğzedenin yardımcısı olmasın”dır.¹⁰⁹ Bu sözler muhatap için dua; buğzeden için ise, beddua olur. Yukarıdaki duada geçen عَشْرُ kelimesi “parmaklar” anlamına gelmektedir; ancak kastedilen “el”dir; nitekim bazı kaynaklarda عَشْرُ kelimesinin yerine يَد kelimesi kullanılmıştır.¹¹⁰ Buna göre, عَشْرُ kelimesinde kinâye sanatı vardır. El kastedilerek onun gereği (lâzımı) olan parmaklar zikredilmiştir. Bu son cümlede “baba” kelimesinin kullanılmasında da kinâye sanatı vardır; zira onunla hem baba hem de babanın görevini yapabilecek bir dost bir yardımcı da kastedilebilir. Nitekim bazıları لَا أَبَا لَكَ sözünden maksadın “herhangi bir yardımcın olmasın” olduğu belirtmişlerdir.¹¹¹ Ayrıca yardımcının babaya benzetilmiş olması suretiyle açık isti‘âre olduğu da düşünülebilir.

¹⁰⁷ İbnü’s-Sikkât, *Kitâbu’l-Elfâz*, s. 432; İbn Sîde, *a. g. e.*, III, 395; İbn Manzûr, *a. g. e.*, IV, 354; XII, 295.

¹⁰⁸ İbnü’s-Sikkât, *a. g. e.*, s. 434; İbn Dureyd, *Kitâbu’l-İştikâk*, s. 141; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 395.

¹⁰⁹ İbnü’s-Sikkât, *a. g. e.*, s. 434.

¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l’arab*, VII, 183.

¹¹¹ İsbîr-Cuneydî, M. Sa‘îd-Bilâl, *Mu‘cemu’s-şâmil*, Beyrut 1985, s. 738.

14. رَصَفَ اللهُ فِي حَاجَتِكَ “Allah ihtiyaç duyduğun işlerde sana kolaylık gösterecektir”¹¹² رَبِّ اعْنُ وَلَا تُعِنِ عَلَيَّ “Ey Rabbim! Lehime (olacak işlerde) bana yardım et, aleyhime (olacak işlerde) değil” سَهَّلَ اللهُ عَلَيْكَ الْأَمْرَ “Allah söz konusu işi sana kolaylaştırır”¹¹³ رَمَصَ اللهُ مُصِيبَتَكَ “Allah yaralarımı sarsın” bu söz, başına bir müsibet gelmiş kimseler için dua maksadıyla söylenir.¹¹⁴ Zikrettiğimiz bu dua cümlelerinin ortak yönü, “Allah’ın yardımının istenmiş olması”dır..

15. سَبَّحَ اللهُ خَطَاكَ “Allah attığın her adım karşılığında yedi mükafat yazsın, mükafatını artırsın” سَبَّحَ اللهُ لَكَ وَتَبَّعَ اللهُ “Allah içinde bulunduğun durumu artırsın ve onu kesmeden devam ettirsin” cümlesi ise, mefulun bilh zikredilmediğinde hem dua hem de beddua olarak kullanılır. Ayrıca bu dua عَشَّرَ اللهُ “Allah ecrini artırsın” şeklinde de ifade edilmektedir.¹¹⁵ سَبَّحَ اللهُ “Allah attığın her adım karşılığında on mükafat yazsın veya mükafatını çoğaltsın”dır.¹¹⁶ جَزَى اللهُ “Allah mükafatını karşılığını versin” Arap dilinde جَزَى fiiliyle dua maksadıyla kullanılan çok ifadeler vardır; mefulun durumuna göre, bu tür terkipler, dua veya beddua olabilir.¹¹⁷ نَتَكِيمُ جَزَاكَ اللهُ “Allah seni hayır ile mükafatlandırır” cümlesi dua iken جَزَاكَ اللهُ شَرًّا “Allah seni şer ile cezalandırır” cümlesi ise, beddua olur. Bu paragrafta zikrettiğimiz, insanın yaptığının karşılığını almasıyla ilgilidir. سَبَّحَ ve عَشَّرَ fiillerinde kinâye sanatı vardır; çünkü bu iki fiil ile kastedilenin, hem hakîki anlam olan sayı hem de mecâzî anlam olan çokluk olması muhtemeldir.¹¹⁸

16. يَا بِي وَأُمَّيْ “Canım sana feda olsun” Bu dua bazen sadece يا بِي وَأُمَّيْ ifadeleri kullanılarak da yapılır. Bu durumda söz konusu fiil mukadder

¹¹² Ebû Ali el-Kâfî, *Zeylu'l-Emâlî*, III, 62; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 234.

¹¹³ İbn Manzûr, *a. g. e.*, VI, 412; XIV, 160.

¹¹⁴ İbnü's-Sikkî, *Kitabu'l-Elfâz*, s. 432.

¹¹⁵ İbn Manzûr, *a. g. e.*, VI, 157.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *a. g. e.*, s. 421.

¹¹⁷ en-Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvân*, şerh ve nşr., Hannâ Nasr el-Hittî, Beyrut 1416/1996, s. 201; el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 346; İbn Selâm el-Cumahî, *Tabakâtu fihâli's-şu'arâ*, nşr., Mahmûd M. Şâkir, Cidde, I, 18, 133, 252; İbn Manzûr, *a. g. e.*, II, 278.

¹¹⁸ Mecma'u'l-lugati'l-'arabiyye, Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm, Tahran 1393, I, 543; II, 202.

olur.¹¹⁹ “Allah beni sana feda kılınsın”¹²¹ şeklinde de benzer dua klişeleri vardır. Bu dualar ise, fedakarlıkla ilgili sözlerdir.

17. “Allah şifalar versin, seni hastalıktan kurtarsın” bu iki terkipleri de dua formları olarak kullanılmaktadır.¹²² شَقَاؤَ اللَّهِ “Allah sana şifaların tatlılığını nasip etsin” جَلَا اللَّهُ عَنْكَ الْمَرَضَ “Allah hastalığı senden uzak kılsın” Hem bu cümle hem de مَسَحَ اللَّهُ مَا بَكَ عَنْكَ ve وَأَذَاكَ اللَّهُ حَلَاوَةَ الصَّحَّةِ cümlelerinde mecâz vardır;¹²⁴ Kanaatimizce, yukarıda geçen fiillerde isti’âre sanatı vardır; مَسَحَ ve جَلَا fiilleri aslında somut manalar için kullanılmaktadır; fakat bu cümlede ise, مَسَحَ ve جَلَا fiilleri soyut olan “sağlıklı olmak, hastalığı gidermek, şifa vermek” anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca حَلَاوَةَ الصَّحَّةِ tamlamasında ise, sıhhat yiyeceğe benzetilmiş ve ona حَلَاوَةَ kelimesi muzaf yapılması suretiyle isti’âre-i mekniyye ve tahyîliyye yapılmıştır. Bu dört dua da hastalar için söylenir.

18. اَصْلَ اللَّهُ ضَلَالَكَ “Allah seni saptırmasın veya seni sapmaktan uzak tutsun” demektir; zira if’âl babının bir anlamı da eylemin izâlesi ve selbidir.¹²⁵ Bu sebeple aynı babta olan اَصْلَ fiili de “dalâletin ortadan kaldırılması ve yok edilmesi” anlamına gelmektedir. اَصْلَحَ اللَّهُ “Allah (nefsini) ıslah etsin”dir. Kaynaklarda bu sözün genelde idarecilere yönelik olarak söylendiği

¹¹⁹ es-Se‘âlibî, *Simâru'l-kulûb*, I, 489; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 176.

¹²⁰ İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 395; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-mesâlik*, II, 52.

¹²¹ Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *el-Mudhiş*, nşr., Mervân Kabânî, Beyrut 1985, I, 143; Muhammed el-Buhârî, *el-Edebu'l-mufred*, nşr., M. Fuad Abdulbâkî, Beyrut 1409/1989, I, 280; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a‘şâ*, VII, 166.

¹²² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-‘ayn*, (www.alwaraq.com internet sayıfasına kayıtlı nüshadan alınmıştır.), s. 501; İbn Sîde, *el-Muhassas*, III, 395.

¹²³ İbn Manzûr, *a. g. e.*, VII, 159; M. Sadi Çöğenli, *Arapça Deyimler Sözlüğü*, s. 76.

¹²⁴ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, s. 98, 594.

¹²⁵ el-Hasan en-Nîsâbûrî, *Şerhu'n-Nazzâm alâ Şâfiyet-i İbn-i Hâcib*, nşr. Ali eş-Şemlâvî, Beyrut 1412/1992, s. 54.

görülmektedir. ¹²⁶ *اصح* fiili değişik mef'ûllerle birçok dua klişesi oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Araplarda çok sayıda dua ifade eden ve yaygın bir şekilde kullanılan cümleler vardır. Dua mana olarak istek (inşâ) olmasına rağmen dua ifade eden lafızlar genelde haber kipi olan mazi fiili ile ifade edilir. Ayrıca duada diğer bir durum ise, hazif ve ihtisârın çok olmasıdır. Bu iki özellik de, sıradan halk olup Arapların dışındaki insan ve kültürlerden çok etkilenmemiş olan sıradan halk kesimleri kullandığı dualarda daha fazla görülmektedir. Dil yönünden duaların diğer bir özelliği ise, genelde her duada en az bir edebî sanatın bulunmasıdır. Dua, konu açısından ise, ikiye ayrılabilir. Bir kısmı Arapların coğrafya ve yaşam biçimleriyle ilgilidir. Bu tür dualarda serinlik, çok çocuk istemek, doğan kız çocuğa dua ederken başlığı çağrıştıracak şekilde ifadeler kullanmak vb. şeyler bulunmaktadır. Diğer bir kısmı ise, her toplumda varolan konularla ilgilidir. Bunlar hastalık, ölüm, evlilik, zenginlik vb. konulardır. Bazı konularda onlarca dua vardır. Arapların dualarında dinî istekler, uzun süre yaşama, neslin çoğalması ve evlilik konularıyla ilgili dualar daha çoktur.

¹²⁶ Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Ravdatu'l-'ukalâ*, nşr., M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut 1397/1977, I, 26, 178, 187; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, VI, 67, 88, 89; Muhammed el-Ebşîhî, *el-Mustatraf fî külli fennin mustatraf*, nşr., Müfîd M. Kumeyha, Beyrut 1986, I, 111, 115, 118.